

УДК 940(477)07

ІВАНОВА Т. Ю.

м. Миколаїв

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В СРСР У 1920-ті рр.

У статті розглянуто питання етнонаціональної політики керівництва СРСР у 20-ті роки ХХ ст. Проаналізовано становище різних етносів СРСР та характер їх відносин з владою. Виділено особливості функціонування національних органів в поступовому насадженні тоталітаризму, рівень управлінської компетентності й стратегії радянського уряду відносно національностей СРСР.

Ключові слова: СРСР, національні меншини, етнічна політика, коренізація, тоталітаризм, диктатура пролетаріату.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку незалежних, правових, демократичних держав все більшої гостроти набуває проблема державної етнополітики. Допомогти в реформуванні сучасної національної політики може осмислення історичного досвіду. Саме звернення до практики вирішення проблем міжнаціональних відносин надзвичайно актуально, оскільки глибокий науковий аналіз минулого потрібний для здійснення виваженої державної політики з урахуванням інтересів усіх його суб'єктів та задоволення вимог національних меншин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом особливий інтерес вітчизняних та зарубіжних істориків викликає дослідження становлення та функціонування командно-адміністративної системи в СРСР, яка була зацікавлена у знищенні, утаємниченні або фальсифікації документів, що суперечили офіційному трактуванню історії та могли породжувати серед громадського загалу сумніви у непогрішимості методів соціалістичного будівництва. У цьому контексті актуальним є вивчення ступеня дослідження даної проблеми. У 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. в Україні зростає увага до історії національних меншин як УРСР, так і СРСР загалом. Головну увагу даному напрямку приділили українські історики Б. Чирко, С. Кульчицький, А. Ненароков, М. Шитюк, І. Міронова, О. Калакура та інші вчені-науковці.

В контексті вивчення даного питання вперше залучено до наукового обігу значний масив документів. Подано всебічну характеристику становища національних меншин в 1920-х рр. в СРСР. Визначено наслідки впровадження тоталітарної системи, її місце в

руйнуванні економіки, традиційного укладу життя національних меншин. Поглиблено аналіз проведення національно-адміністративного районування, з'ясовано наслідки цього процесу для життя різних етносів.

Формування цілей статті. Завдання роботи полягає у вивченні питання взаємовідносин керівництва радянської держави і національних меншин СРСР та аналізу політико-правового та економічного становища національних меншин Півдня України у 1920-ті рр.

Виклад основного матеріалу. За радянських часів перший Всесоюзний перепис населення СРСР, було проведено станом 17 грудня 1926 року. Згідно з опублікованими матеріалами перепису найбільш чисельними національними меншинами в СРСР були:

Українці.....	31194976
Білоруси.....	4738923
Грузини.....	1821184
Армяни.....	1567568
Тюрки.....	1706605
Узбеки.....	3904622
Казахи.....	3968289
Татари.....	2916536
Німці.....	1238549
Євреї.....	2599973
Поляки.....	782334
Греки.....	213765
Молдавани.....	278903
Болгари.....	111296
Латиші.....	151410
Литовці.....	41463

Складено за:

Всесоюзний перепис населення СРСР 1926 року [Електронний ресурс] // Сайт Інституту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки». — Режим доступу: http://demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_26.php

Радянська влада вкладала свій зміст у здійснення національної політики. Особливістю більшовицької етнополітики початку 20-х рр. став її наступальний характер. Вона мала на меті не стільки регулювання реальних етносоціальних та етнополітичних процесів, скільки моделювання та корінну переорієнтацію відповідно до завдань прискорення соціально-економічного розвитку країни. Спеціальним державним структурам, які уповноважені займатися питаннями національних меншин, відводилася неабияка роль у тактичних планах правлячої партії [1, с. 152–153].

Реалізацію ж державної етнополітики фактично почав Комісаріат з єврейської національної культури на чолі з І. Хургіним. Зберігся перший наказ від 7 лютого 1919 року, в якому представлена схема організації Комісаріату. Надії на перехід влади в установах національного самоврядування до єврейського народу з пролетаріатом на чолі не виправдалися. Комісаріат не зміг розгорнути активної діяльності, але продовжував діяти як загальна канцелярія, що в поточній роботі замінила майже всі відділи і департаменти. Різні погляди більшовиків призвели до того, що 28 квітня 1919 р. політбюро ЦК КП (б) відмовило в юридичному оформленні Комісаріату. Подібне рішення було й щодо утворення Наркомнаца при урядах республік СРСР в 1920 р.

Нова національна політика, проголошена Х з'їздом РКП (б) у березні 1921 р, спонукала Політбюро ЦК КП (б) прийняти 23 квітня 1921 р. постанову про утворення Відділу національних меншин при НКВС. У його компетенцію входило «забезпечення мирного будівництва і братерського співробітництва національностей, які проживають на території СРСР; широке сприяння матеріальному розвитку національних меншин, враховуючи особливості побуту, культури та економічного розвитку, нагляд за втіленням в життя національної політики радянської влади» [2, с. 113].

Відділ національних меншин вивчав етнічний склад населення республіки. У роботі враховувалися особливості соціально-класового розшарування ряду національних груп, зокрема, євреїв, 2/3 яких до революційних подій були зайняті у сфері дрібної торгівлі й кустарно-ремісничого виробництва і тільки 4 % – пов'язані з великою промисловістю (підприємці, службовці, робітники). Звер-

талася особлива увага на створення умов для ліквідації економічної і культурної відсталості, підготовку національних кадрів, проведення районування, на забезпечення активної участі меншостей у соціалістичному будівництві.

При відділі національних меншин НКВС створено підвідділи: єврейський, польський, німецький. В деяких губерніях створювалися секції: єврейські, німецькі, татарські, латиські, естонські.

У перші роки радянської влади робота серед нацменшин носила переважно просвітницький характер: відкривались школи, бібліотеки, клуби тощо. З метою координації діяльності в 1921 р. при Народному Комісаріаті освіти створена Рада національних меншин, якій підпорядкувалися відповідні секції. Органи влади та управління проводили й іншу роботу серед національних громад: вивчалася соціально-господарська структура, особливості побуту, ставлення до заходів радянської влади, з'ясовувалася природа конфліктів на етнічному ґрунті, рівень соціального розшарування, політичні настрої та релігійна орієнтація [3, № 21, с.57].

Керівні партійні органи, тримаючи важелі впливу на національні процеси, визнали одним з головних регулюючих факторів регіональне районування. За їх ініціативою у 1922 р. започаткована реформа адміністративно-територіального устрою СРСР. Реформа негативно позначилася на житті національних меншин. Вона мала суттєві концептуальні прорахунки, здійснювалася надто поспішно, форсованими темпами, а головне – ігнорувала національний склад новостворюваних чи реорганізованих адміністративно-територіальних одиниць, що з'явилися на місці колишніх повітів і волостей. Зменшення загальної кількості сільрад за рахунок укрупнення призвело до того, що національні села розосереджувалися по різних сільрадах, районах. Як правило, вони опинялися у складі територій, де чисельно переважало населення іншої національності. Наприклад, німецькі волості приєднували до районів, у яких мешкали головним чином українці й росіяни [4, с. 30].

Окремі представники влади демонстрували відверто вороже ставлення до представників національних меншин. Як приклад, можна навести відповідь голови повітового ви-

конкому Одеської губернії товариша Воробйова про необхідність врегулювати норми вилучення у німців продовольства. «Ми знаємо, – відповів Воробйов, – що колоністи мають зв'язок із Бессарабією, тому необхідно на них натиснути, щоб вони повстали. Тоді всім буде видно, що колоністи – справді контрреволюціонери, і тоді ми з ними розправимося» [5, арк.15–16].

Ситуація загострювалась через розповсюдження епідемій, через незаконні дії з боку армійських частин, що дислокувалися в різних колоніях або поблизу них. Моральний стан значної частини представників національних меншин був пригніченим, багатьом із них майбутнє видавалося невтішним. Нестерпні умови життя викликали у представників інших національностей справедливе обурення і спонукали їх до виїзду з країни. Слід зазначити, що питання еміграції було болісним: доводилося покидати обжиті місця, землю, яка давно стала для них батьківщиною. Лише в УРСР протягом 1922–1924 рр. заяви про виїзд подали понад 20 тис. німецьких родин. Більшість з них мала намір емігрувати до Америки чи Німеччини. В доповідній записці Центрального бюро німецьких секцій Секретаріату ЦК КП(б)У, головними причинами еміграції називалися: не завжди правильне обкладення єдиним сільськогосподарським податком; непроведення землеустрою, передбаченого постановою ВУЦВК від 16 липня 1924 р., продовження урізання землі, що спричиняло малоземелля, нерозв'язане релігійне питання [6, арк. 324–325].

У зв'язку з подальшим ускладненням завдань роботи у квітні 1924 р. при ВУЦВК створили Центральну комісію у справах національних меншостей (ЦКНМ), що діяла до початку Другої світової війни. Їй надавалося право скликати наради, брати участь у створенні національних адміністративно-територіальних одиниць, сприяти діяльності кооперативних і громадських організацій. Поряд з центральними органами комісії аналогічні організації діяли при губернських і окружних виконавчих комітетах рад. Для проведення роботи серед національних меншостей створювалися бюро або комісії, члени яких призначалися президіями відповідних виконкомів за погодженням із ЦКНМ при ВУЦВК.

Успіх роботи серед національних меншостей великою мірою залежав від того, наскільки вдало вона проводилась в містах, враховуючи багатонаціональний характер населення. Треба відзначити, що робота з національними меншинами в містах наштовхувалася на особливі труднощі. Представники різних національностей, як правило, були розселені і рідко проживали компактно. До того ж державні органи в містах у процесі діяльності не враховували специфіку національного складу населення.

Становище змінюється на краще, коли наприкінці 1920-х рр. при оргвідділах міськрад було створено комісії у справах національних меншостей, що координували діяльність адміністративних і господарських органів, культурно-освітніх і медичних організацій, закладів соціального забезпечення. Працівники комісій мали максимально враховувати специфіку соціального розшарування, традиційні форми трудової діяльності, рівень економічного і культурного розвитку та особливості побуту різних національностей. При цьому висувалося завдання охопити роботою всі національні групи, що проживали в тому, чи іншому населеному пункті, в тому числі й нечисленні. Планувалося, навіть, проведення радіопередач мовами національних меншин [2, с. 13].

Регулярно видавалися документи та інструкції по створенню національних секцій, організації їх роботи. Нацсекції стали складовою частиною при відділі пропаганди і агітації губкомів партії. Для керівництва роботою нацсекцій обиралися губбюро. Питання роботи серед національних меншин були в полі зору не тільки губкому, але й служили предметом обговорення на загальних зборах [7, с. 278].

Про роботу нацвідділів при губвиконкомах республік СРСР свідчать щомісячні звіти завідуючих підвідділами нацменшостей, що показують роботу відділу та його секцій, зв'язок з повітами, характеристику розв'язаних питань, якість здійснених заходів, зв'язок з іншими радянськими органами, кількість питань по секціях і що зроблено по них, участь відділу нацменшостей у місцевому законодавстві, кількість щойно зареєстрованих спілок, комітетів та ін. [8, с. 335].

Радянське керівництво втілює проведення національної політики шляхом залучення національних меншин до проведення перед-

виборних кампаній у ради. Складався спеціальний план здійснення передвиборчої кампанії у містах і селах по лінії нацменшостей, у якому відбивалося представництво від національних меншостей; створювались національні виборчі дільниці, проводилась перевірка представниками нацменшостей роботи міськрад; друкувалась література і звіти рад єврейською, польською, російською мовами; популяризувався виборчий закон і завдання кампанії; призначалися на виборчі дільниці постійні працівники з нацменшостей; проводились наради членів міськрадівських та райрадівських нацвідділів, збори робітників і кустарів та ін.

Високим був показник участі населення національних районів у виборах до міськрад, райрад та сільських рад. Тільки пересічно в УРСР починаючи з 1925 р. він становив 54,4 %, серед поляків – 63,5 %, євреїв – 59,5 %, німців – 57,3 %, болгар – 55,1 %, греків – 51,7 %. За участю громадськості відбувались засідання сільських виконкомів, рад. У відповідних комісіях розглядалися організаційні, виробничі, культосвітні питання. Проте «демократична доба» в історії національних рад і організацій, які в них співпрацювали, виявилась короткою. Під час виборів 1926–1927 рр. було позбавлено виборчого права ряд категорій селян, в тому числі і тих, що входили до сільських громадських об'єднань. Особливо багато «позбавленців» виявилось серед національних меншин, зокрема німців, які володіли до 1917 р. значними наділами землі і користувалися найманною працею [9, с. 142].

Проведення виборчих кампаній мовами національних меншостей вперше широко здійснювалося в період 1925–1926 рр., хоча така робота проводилася й раніше.

У республіках, що входили до складу СРСР, де національні меншини проживали компактними масами, було виділено національні адміністративно-територіальні одиниці, в яких діяли районні, селищні й сільські ради. Здійснення національного районування відіграло істотну роль в забезпеченні культурних та інших потреб різних груп. Законодавчою основою проведення національного районування стала постанова РНК «Про виділення національних районів і рад» (1924 р.). Створенню національних адміністративно-

територіальних одиниць сприяло надання пільгових умов. Так, норма кількості жителів, необхідна для виділення звичайних районів (25–45 тис. чол.), знижувалася до 10 тис. чол. – для національних районів і з 1000 до 500 чол. – при утворенні національних рад [10, с. 64].

Поліпшенню роботи з меншинами сприяла підготовка національних кадрів для радянських, державних і господарських органів всіх регіонів СРСР. Протягом 1926 р. на засіданні адміністративно-фінансової комісії при РНК розглядалося питання «Про забезпечення районів з переважаючим населенням національних меншостей спеціалістами і кваліфікованими працівниками, які знають мови нацменшостей». З даного питання прийняли відповідну постанову щодо порядку роботи курсів секретарів сільрад, прийнято програму підготовки і перепідготовки працівників низового радянського апарату.

Робота керівництва СРСР серед національних меншин знайшла відображення в діяльності адміністративних і судових органів. Створювалися так звані «національні камери», де діловодство велося мовами меншин. В 1926 р. уже більш як 200 судових і слідчих органів вело документацію мовами національних меншин, що за даними Наркомату юстиції, цілком задовольняло вимоги республіки в цьому плані. З 1925 р. при окружних судах створювався інститут судових перекладачів, у складі якого налічувалося 50 штатних співробітників. В ряді округів до складу судових органів ввели посади політиків-прокурорів, які знали особливості побуту й володіли мовами національних меншин, що проживали в даній місцевості.

Якщо судові органи в роботі з національними меншинами досягли певних успіхів, то діяльність ряду інших адміністративних і державних установ мала серйозні недоліки. Зокрема, це стосується роботи органів міліції, комунального господарства. Хоча в органах міліції працювали співробітники різних національностей, лише у деяких підрозділах здійснювалися спроби розширити вживання поряд з українською і російською й інших мов, переважно єврейської [9, с. 141].

Питання подолання економічної і культурної відсталості, зміни соціальної структури ряду національних груп, залучення їх до сфе-

ри суспільного матеріального виробництва, розвитку колоній – ці проблеми стали предметом обговорення у партійних і радянських органах. Діяльність радянських, державних і господарських органів спрямовувалася на проведення землевпорядкування в районах проживання національних меншин, розвиток колгоспно-кооперативного руху, створення системи кредитування, підготовки і перепідготовки робітничих кадрів. До виконання завдань залучалися Вища Рада Народного Господарства, Наркомати важкої і легкої промисловості, фінансів, постачань, торгівлі, праці, землеробства, соціального забезпечення, міські і сільські товариства допомоги і взаємодопомоги [11, с. 189].

Характерним явищем для національної політики стало проведення безпартійних конференцій робітників і селян національних меншин, на яких обговорювалися питання економічного, культурного становища цих народів. Це свідчить про зростання політичної активності робітників, селян, інтелігенції національних меншин.

Висновки. Таким чином, на політико-правове становище національних меншин СРСР у 1920–30-ті рр. впливало запровадження ряду установ, які «дбали» про етнічні групи населення СРСР (національні секції ЦК КП (б), відділ національних меншин при Наркоматі внутрішніх справ, Центральна Комісія у справах національних меншостей при ВУЦВК).

Започаткована у 1922 р. реформа адміністративно-територіального устрою мала суттєві концептуальні прорахунки, здійснювалася надто поспішно, форсованими темпами, ігноруючи національний склад створюваних національно-територіальних одиниць – округів та районів. Це негативно позначилося на житті національних меншин, в результаті реформи національні меншини були фактично розірвані по різних адміністративно-територіальних одиницях, що призвело до занепаду традиційних форм господарської діяльності, руйнувало національно-культурний уклад життя етнічного населення, доповнюючись бюрократичним свавіллям місцевої влади. Реформа спонукала національних меншин до масового виїзду з країни.

Політика «коренізації», що впроваджувалася в регіонах, передбачала залучення в партійний і державний апарат представників компактно проживаючих національних меншин. Це стало першим кроком по залученню національних меншин регіонів до будівництва радянської влади й означало «виращування» місцевих кадрів, опору на корінне населення республік. Показник участі населення національних республік у виборах до рад всіх рівнів був досить високим. Політика коренізації дала певні результати, зокрема, в області культури й сприяла збереженню культурних надбань представників різних національностей Радянського Союзу.

Напрямки подальшої розробки проблеми можуть полягати у характеристиці внеску національних меншин у розвиток економіки регіону

Список використаних джерел

1. Якубова Л. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР (20-і-перша половина 30-х рр. XX ст.) / Лариса Якубова. — К.: Інститут історії України НАН України, 2006. — 507 с.
2. Гусев В. І. Бунд, комфарбанд, евсекції КП(б)У: місце в політичному житті України (1917–1921 рр.) / Віктор Іванович Гусев. — К.: Асоціація «Україна», 1996. — 149 с.
3. Бюллетень Народного Комиссариата Внутренних Дел (Харьков). — 1923. — № 21.
4. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20–30 роки XX століття) / Богдан Володимирович Чирко // НАН України, Ін-т національних відносин і політології. — К.: Освіта, 1995. — 215 с.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 233: Звіти голів повітових комітетів НКВС (1922–1924 рр.). — 89 арк.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. Р-413. — Оп. 2. — Спр. 1: Листування Центрального бюро німецьких секцій з Секретаріатом ЦК КП(б)У (Січень 1923 р. - грудень 1925 р.). — 340 арк.
7. Коламыйченко І. І. На путях социалистической реконструкции / Иван Иванович Коламыйченко. — К.: Наукова думка, 1978. — 281 с.
8. Ленинский план построения социализма и его осуществление на Украине. — К.: Наукова думка, 1982. — 381 с.
9. Журба М. А. Радянські громадські організації національних меншин УСРР в період непу / Михайло Анатолійович Журба // Київська старовина. — 2000. — № 5. — С. 141–145.
10. Міронова І. С. Національні меншини України / Ірина Сергіївна Міронова. — Миколаїв: Вид-во Миколаївського державного гуманітарного ун-ту ім. Петра Могили, 2006. — 464 с.
11. Национальные процессы в СССР. — М.: Наука, 1991. — 261 с.

ИВАНОВА Т. Ю.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В СССР В 1920-е гг.

В статье рассмотрен вопрос этнонациональной политики руководства СССР в 20-е годы XX в. Проанализированы положение различных этносов СССР и характер их отношений с властью. Выделены особенности функционирования национальных органов в постепенном насаждении тоталитаризма, уровень управленческой компетентности и стратегии советского правительства в отношении различных национальностей СССР.

Ключевые слова: СССР, национальные меньшинства, этническая политика, коренизация, тоталитаризм, диктатура пролетариата.

IVANOVA T.

NATSYONAL POLITICS IN THE USSR IN 1920th YEARS

The question of the nature, character and forms of life of ethnic groups and their relationship with the authorities. The features of the functioning of the national issues in a gradual imposition of totalitarianism, found the level of managerial competency and place these entities in political tactics and strategy of the Soviet government.

Key words: national minorities, ethnic policy, korenizacia policy, totalitarianism, dictatorship of the proletariat.

Стаття надійшла до редколегії 30.06.2014

УДК: 327(410+567)

ПРОНЬ Т. М.

ІРАК У БЛИЗЬКОСХІДНІЙ ПОЛІТИЦІ ТА ДИПЛОМАТІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ 1921–1956 РОКІВ

Авторка, посилаючись на матеріали переважно англійської та російської спеціальної літератури, наводить історичний ретроспективний аналіз близькосхідної зовнішньої політики та дипломатії Великої Британії на прикладі Іраку в 1920–1950-х роках.

Ключові слова: нафта, дипломатія, Англія, Ірак, меморандуми, колонії, пакт.

Постановка проблеми. Серед «класичних» країн Близького Сходу (Сирія, Ірак, Ізраїль, Палестина, Йорданія, Ліван, Єгипет) Іракська Республіка (Аль Джумхурія аль-Іракія) завжди займала особливе місце у зовнішній політиці та дипломатії Великої Британії. Ні для кого не буде секретом, що починаючи з XVII століття Ірак стає зоною інтересів і зацікавленості англійських колонізаторів, які зміцнювалися і могли у районі Перської затоки. У XVIII ст. в Іраці розпочинають діяти постійні представники і резиденти англійської Ост-Індської компанії, при чому «економічна діяльність агентів компанії з часом все більше набувала ... політичний характер» [1, с. 169].

«Родзинка» такої особливої зацікавленості Англії Іраком відома – це нафта і газ. Ще на початку 1990-х рр. запаси іракської нафти

становили 9,3 млрд. тон, газу – 1 трлн. 322 млрд. м³ [2, с. 40]. Існує ще один фактор, який виводить Ірак у коло впливових акторів Близького Сходу, – зіткання інтересів, крім Великої Британії, двох могутніх світових фінансово-економічно-військових монстрів – Сполучених Штатів Америки (у 2006 р. з 13 млрд. іракського експорту 60 % нафти і нафтопродуктів приходилося на США) [3, с. 128] та Росії (у березні 2004 р. представниками «Лукойла» і Міністерством нафти Іраку було підписано декілька меморандумів про перспективи співробітництва) [4, с. 93].

В цьому полягають актуальність й новизна обраної проблеми.

Хронологічні межі датуються серпнем 1921 р., коли Ірак отримав незалежність (хоча до 1932 р. мандат на управління державою мала Велика Британія), й до Суецької